

УДК 94:130.123(477.82)»1941/1944» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-027

Роль Данила Штуля у культурно-духовному житті Волині в період нацистської окупації (1941–1944 рр.)

О.В. Степанчук

*Житомирський державний університет ім. І. Франка,
notabene0606@gmail.com*

Ключові слова:

Данило Штуль, ОУН(М), релігійне життя, культурно-духовна діяльність, «Просвіта», нацистська окупація, Волинь.

У статті висвітлено роль Данила Штуля у житті Волині в період нацистського окупаційного режиму (1941–1944 рр.). Визначено стан розробки даної проблематики в українській та зарубіжній історіографії. Розглянуто основні етапи життя і діяльності Д. Штуля. Враховано вплив суспільно-політичних подій періоду Другої світової війни на діяльність Д. Штуля. Зосереджено увагу на його духовній, культурній, громадській та політичній діяльності. Виходячи з цього, маємо зауважити, що Д. Штуль у період нацистської окупації був прибічником Української автокефальної православної церкви, підтримував ідеї створення самостійної України та поширення української мови в регіоні. Надано оцінку діяльності Д. Штуля як священнослужителя, культурного та громадського діяча. Зроблено висновок про важливий внесок Д. Штуля у культурно-духовне життя Волині та України загалом у період нацистського окупаційного режиму.

The role of Danylo Shtul in the cultural and spiritual life of Volyn in the period of Nazi occupation (1941–1944)

O. Stepanchuk

Zhytomyr Ivan Franko State University

Key words:

Danylo Shtul, OUN(M), religion life, cultural and spiritual activities, «Prosvita», Volyn, Nazi occupation.

In this article, the role of Danylo Shtul in the cultural and spiritual life of Volyn in the period of Nazi occupation (1941–1944) is highlighted. The state of development of this issue in Ukrainian and foreign historiography is determined. Issues that require further study and development are grounded. For the purpose of comprehensive study of the given issues archival documents and newspaper publications are used. In the scientific circle, new documents about life and activities of Danylo Shtul are introduced. In view of the state of development of this issue, the life and activities of Danylo Shtul were divided into three conditional periods. The main stages of life and activities of Danylo Shtul are examined. Information about the birthplace of Danylo Shtul is clarified. The influence of social and political events of the period of Second World War on the activities of Danylo Shtul is considered. Attention to his spiritual, cultural, social and political activities is concentrated. The author's interpretation of the significance of Danylo Shtul's religious, cultural, social activities in the life of Volyn in the period the Nazi occupation is outlined. Therefore, we must note that Danylo Shtul during the Nazi occupation was a supporter of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, supported the idea of creating an independent Ukraine and the spread of the Ukrainian language in the region. Particular attention is paid to the activities of Danylo Shtul as the head of the association «Prosvita». An assessment of Danylo Shtul's activity as a clergyman, cultural and social figure is provided. It is stated, that Danylo Shtul was repressed in 1945 and rehabilitated in 1994. The conclusion on the important contribution of Danylo Shtul to the cultural and spiritual life of Volyn and Ukraine in general in the period of Nazi occupation is made.

Одним із пріоритетних напрямків досліджень в сучасній історичній науці є вивчення подій Другої світової війни та нацистської окупації. З одного боку, це спрямовано на заповнення прогалин, так званих «білих плям», як і на подолання радянських стереотипів суспільної свідомості. З іншої сторони, – актуальним залишається вивчення діяльності окремих осіб у роки Другої світової війни, серед яких Д. Штуль, який брав активну участь у духовно-культурному житті Волині у 1941–1944 рр.

На сьогодні окреслена проблематика ще не виступала предметом спеціальної історичної розвідки. Водночас, деякі аспекти діяльності Д. Штуля висвітлив Богдан Зек у монографії, присвяченій сину Данила Штуля – Олегу [1]. У свою чергу, Володимир Борщевич розкрив діяльність Данила Штуля як священнослужителя [2]. З огляду на недостатнє висвітлення вказаної проблематики як в українській, так і зарубіжній історіографії діяльність Д. Штуля пропонуємо поділити на три умовні періоди: довоєнний, власне, період війни та післявоєнний.

Мета статті полягає у дослідженні духовної, культурної, громадської діяльності Д. Штуля у період нацистської окупації Волині.

Данило Іванович Штуль народився 16 грудня 1893 р. Маємо деякі розбіжності щодо самого місця його народження. Зокрема, В. Борщевич, як і, власне, сам Д. Штуль, вказували на село Коритниця (нині Локачинський район Волинської області) [2; 3]. Інший історик – Богдан Зек – місцем народження Д. Штуля визначив с. Свинюхи (нині с. Привітне Локачинського району Волинської області) [1]. Такі ж відомості знаходимо у газеті «Свобода» від 4 травня 1967 р., де було розміщено некролог з приводу смерті Д. Штуля [4]. Усе ж, ми більше схилиємося до того, що місцем народження Д. Штуля було с. Коритниця, оскільки, перш за все, у протоколах допитів в органах НКВС у повоєнний час о. Данило неодноразово давав свідчення стосовно власного місця народження.

Родина, у якій народився Д. Штуль, за його власним твердженням, належала до категорії селян [3, арк.9]. Початкову освіту Данило здобував у місцевій церковно-парафіяльній школі, а наступним навчальним закладом стала вчительська школа у Володимирі. У 1911 р. Д. Штуль закінчив двокласну вчительську школу і був направлений на роботу вчителем у с. Нова Вишва (нині Старовиживський район Волинської області), де працював два роки [2, с.460]. У 1913 р. він був висвячений в сан диякона і вступив у Житомирську духовну семінарію, яку закінчив у 1916 р. Під час

навчання одружився з Антоніною Лотоцькою. У цей же період готувався до іспиту на священника при Волинській духовній семінарії. 8 листопада 1916 р. єпископ Острозький Аверкій (Кедров) рукоположив його в ієреї [3, арк.9зв.].

Із початком Першої світової війни Д. Штуля було відправлено у 377-й польовий пересувний шпиталь. Із висвітленням вказаного періоду життя Д. Штуля маємо деякі суперечності. А саме: о. Данило вказував, що у 1916 р. він вже був призначений настоятелем приходу у с. Лопатичі (нині населений пункт Олевського району Житомирської області) [3, арк.9зв.]. Проте В. Борщевич зауважив, що «після повернення до мирного життя у 1917 р. він (Д. Штуль. – О. С.) деякий час працював інструктором Всеросійського поземельного перепису на Волині і був призначений парафіяльним священником у с. Лопатичі (грудень 1919 р.)» [2, с.461].

У березні 1920 р. Д. Штуль був переведений у с. Жиричі (нині Ратнівський район Волинської області), де займав сан священника до 1924 р. Д. Штуль активно цікавився справами, що стосувалися розвитку українського православ'я, щиро вболівав за поширення рідної мови у регіоні.

3–10 жовтня 1921 р. було проведено Почаївський з'їзд духовенства і мирян, у якому взяв участь о. Данило (Штуль). Вважаємо доречним охарактеризувати основні аспекти, що обговорювалися на з'їзді у Почаївській Свято-Успенській лаврі, оскільки вони безпосередньо мали відношення до о. Данила та його родини. Одними із ключових питань, що обговорювалися на з'їзді, були: обрання митрополита Діонісія правлячим єпископом Волині; визначення меж Волинської єпархії; заснування парафіяльних рад; організація на належному рівні місіонерської діяльності. Але одним із найважливіших рішень, прийнятих Почаївським з'їздом духовенства, була українізація церковних богослужінь, проповідей, церковного діловодства, шкільного навчання, а також налагодження видання українською мовою єпархіального часопису [5, с.35]. За спогадами краєзнавця Івана Денисюка, який був уродженцем Ратнівщини: «у церкві він (Д. Штуль. – О. С.) більше говорив про Україну, ніж про Матір Божу, і не так про Ісуса Христа як про Тараса Шевченка... Мав панотець ще одну слабкість: у своїх церковних проповідях робив величезні відступи, які не тільки перетворював у лекції про міжнародне становище, а й уроки національної свідомості парафіян...» [6, с.400]. Тож бачимо, що питання релігійної ситуації, можливо, меншою мірою хвилювали священника, ніж ситуація політичного

характеру. Від 1924 р. місцем церковної служби о. Данила стало с. Сновидовичі на Сарненщині (обіймав парафію по 1936 р.), а пізніше с. Синів на Ковельщині [2, с.461–462].

Від 1938 р. і в період Другої світової війни Д. Штуль займав сан священника у с. Заліси (нині Ратнівський район Волинської області). На відміну від інших населених пунктів, де обіймав парафії Д. Штуль, у Залісах збереглися спогади сучасників про побутове життя родини Штулів: «вони без особливого ентузіазму вели господарство, мешкали у великому будинку, який мав шість просторих кімнат і величезну як аудиторію кухню...» [1, с.16].

Необхідно наголосити, що Д. Штуль поряд зі справами релігійними щиро вболівав за українську мову та незалежну Українську державу. У такому ж дусі він разом із дружиною Антоніною Василівною Лотоцькою виховували своїх синів – Олега та Василя. У 30-ті роки ХХ ст. Д. Штуль оповідав своїм парафіянам про майбутню Українську державу, про ідеї та принципи, яких потрібно дотримуватися кожному свідомому українцеві. Ці настрої підтримувалися Олегом та Василем Штулями, які на той час отримали змогу навчатися у Варшаві. Зокрема, Олег навчався у Кременецькій духовній гімназії, а пізніше продовжив навчання у Варшавському університеті (1934–1939 рр.), де вивчав історію та філологію; а Василь був слухачем вищої торгівельної школи у Варшаві [3, арк.10]. Середовище, у якому зростав, а пізніше навчався О. Штуль вплинуло на формування патріотичних почуттів у юнака [7, с.132]. Формування цінностей та окреслення пріоритетів у житті визначило те, що О. Штуль у 1939 р. вступив до Організації українських націоналістів. Звертаємо увагу на те, що другий син Д. Штуля – Василь – теж став учасником ОУН та вів активну громадсько-політичну діяльність.

На початку Другої світової війни Данило Іванович та Антоніна Іванівна Штулі проживали у с. Заліси, а сини Олег і Василь знаходилися у Варшаві [3, арк.10]. Відомо, що на початку німецько-радянської війни нацисти не виступали проти обмежених проявів українського національного відродження. Тому релігійна, культурна, громадська діяльність Д. Штуля досягла найбільшої активності саме на початковому періоді нацистської окупації.

Релігійна ситуація на Волині міжвоєнного періоду, про яку згадувалося вище, ще залишається предметом жвавих суперечок та дискусій. Із початком нацистської окупації було відновлено Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), яку очолив єпископ Полікарп Сікорський.

А Данила Івановича було призначено благочинним УАПЦ по Заболотівському округові [3, арк.13]. Будучи благочинним УАПЦ, Д. Штуль більше звертав увагу на справи політичного, аніж релігійного характеру. Віра в Бога та патріотизм, почуття величезної любові до власного народу тісно переплелися у подальших справах о. Данила.

Восени 1941 р. у храмі в с. Заліси о. Данило освятив прапор з тризубом [3, арк.16зв.]. А 13 грудня 1941 р. він відслужив богослужіння за керівника Організації українських націоналістів – Андрія Мельника. У цей же день о. Данило прочитав прихожанам доповідь з історії України і закликав населення до об'єднання навколо А. Мельника, називаючи його «вождем боротьби за самостійну, соборну Україну» [5, арк.17].

Також у 1941 р. Д. Штуль став керівником місцевого осередку «Просвіта». Вважаємо за необхідне розглянути процес формування, діяльності «Просвіти» та місце Д. Штуля у вказаній організації. Отож, на початку нацистської окупації з ініціативи членів українського самостійницького руху та місцевих активістів було створено осередок «Просвіта». За свідченнями самого Данила Івановича, організація була заснована з ініціативи помічника коменданта районної поліції Гордія Денисюка. Місцеве, патріотично налаштоване населення вбачало у цьому можливість «вільно розвивати українську мову та культуру...» [3, арк.21]. Мета роботи «Просвіти» полягала у підвищенні культурного, просвітницького рівня серед населення, для того аби спрямувати його на боротьбу за самостійну Україну. Д. Штуль проводив виховну роботу серед її учасників (яких нараховувалося близько п'ятнадцяти). Виховна робота, зокрема, здійснювалася за допомогою таких методів, як опрацювання націоналістичної літератури, виконання різних пісень, у тому числі гімну, тощо. Д. Штуль також долучився до 20-ї річниці вшанування жертв Базарської трагедії (більшовицького розстрілу 21 листопада 1921 р. у м. Базар на Житомирщині учасників Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР): «21 листопада 1941 р., у с. Залісах з ініціативи голови місцевого товариства «Просвіта» о. Данила Штуля на побудову пам'ятника у Базарі було зібрано 175 крб. 30 коп.» [8, с.4].

На жаль, не маємо відомостей про інших учасників організації «Просвіта», але, за спогадами самого Д. Штуля, зазначимо, що туди ще входили Сильвестр Горщарук і Марія Пешук. Із хроніки газети «Волинь» від 15 січня 1942 р. довідуємося, що Д. Штуль як голова товариства «Просвіта» в с. Заліси ініціював проведення Різдвяних свят,

«на які зійшлося все громадянство без огляду на вік. Був присутній представник часопису «Волинь», що у своїй промові звернув головну увагу на ролі культурно-освітньої праці... і з цієї нагоди зложили на Фонд національної відбудови 100 крб.» [9, с.4].

У 20-х числах червня 1942 р. з ініціативи голови сільської управи Г. Денисюка о. Данило відправив богослужіння в церкві у роковини початку німецько-радянської війни та освятив могилу, яка була зведена на честь оунівців, які «загинували у боротьбі з Радянською владою» [5, арк.163в.]. Про цю подію було відзначено на шпальтах газети «Волинь» від 2 липня 1942 р.: «у неділю 21 червня ц. р. (1942 р. – О. С.) в с. Залісах... відбулося урочисте посвячення могили і хреста Борців за волю України... акт посвячення виконав Данило Штуль» [10, с.4].

Ліквідація «Просвіти» відбулася у 1942 р. з ініціативи нацистських окупантів. Пізніше, за дорученням голови місцевої управи Г. Денисюка, Д. Штуль отримав завдання написати так званий літопис, у якому потрібно було висвітлити історію західноукраїнських земель з 1939 р., тобто з моменту встановлення радянської влади у регіоні [3, арк.233в.]. Також Данило Іванович написав ряд статей у редакцію газети «Волинь», які мали відверте антирадянське спрямування. Маємо зазначити, що до складу редакційної колегії газети «Волинь» входив його син В. Штуль, якого в с. Заліси називали «паном редактором». Цікавою є думка Б. Зека, який зауважив, що «газету «Волинь» можна було придбати у плебанії всього за одне яйце. Отець Данило радив зберігати її, бо колись це буде цінна історична пам'ятка...» [1, с.18].

Діяльність, яку проводив у період війни Д. Штуль, не залишилася поза увагою радянських репресивних органів. У травні 1945 р. його було арештовано органами НКВС. Отця Данила звинуватили у тому, що він у 1941 р. відійшов під зверхність УАПЦ. Такі звинувачення були небезпідставними, адже сам о. Данило відкрито симпатизував українській церкві та виступав за проведення богослужіння рідною мовою. За спогадами о. Данила, з приходом радянської влади на територію Волині становище духовенства погіршилося: «вони ненавиділи священників, знущалися над ними, обкладали непосильними податками, змушували безкоштовно виконувати тяжку роботу...» [3, арк.24]. Усе ж варто підкреслити, що 27 лютого 1945 р. Д. Штуль подав прохання про перехід під юрисдикцію Московського патріархату, але через декілька місяців був арештований енкаведистами [2, с.462]. Релігійна приналежність, активна громадська і політична позиції та, власне, освіченість

обумовили решту звинувачень органами НКВС. Перш за все – це участь в організації сільської управи та сільської поліції у період нацистської окупації. Особливо тяжкі наслідки мало звинувачення за приналежність до ОУН(М), а саме: керівництво товариством «Просвіта», освячення прапора і тризуба, поширення серед населення «антирадянських, націоналістичних ідей, які закликали на боротьбу за створення Самостійної України» [3, арк.1233в.]. Отже, від 15 серпня 1945 р. о. Данила було засуджено на 10 років концераційних таборів де, за слушною думкою В. Борщевича, «у таборах Колими та Мордовії його (Д. Штуля. – О. С.) було скалічено...» [2, с.462].

Із поверненням на Батьківщину у квітні 1955 р. Данило Іванович не застав живою свою дружину Антоніну (померла у 1946 р.), а також будинку, який у них відібрала радянська влада [1, с.19]. Тяжким ударом стало те, що Собор Єпископів Автономної Церкви позбавив о. Данила сану священника, на що він дав промовисту відповідь: «постанови Автономної церкви за справедливість визнати не можу, оскільки вони тоді не шукали правди, а вигоди земної... Виправдовуватися складно зараз, але є люди ще живі, котрі скажуть і доведуть правду, бо я не наймит, а священнослужитель не заради куска хліба, а заради добра Св. Православної Церкви...» [2, с.463]. Необхідно відзначити, що владика Палладій все ж зняв заборону з о. Данила через покуту. Спочатку його призначили у с. Буків Луцького району Волинської області, пізніше – у с. Білосток Луцького району Волинської області, а з 1956 р. о. Данило став кліриком Кіровоградської єпархії. У 60-х роках ХХ ст., у останнє десятиліття свого життя, він виконував душпастирські обов'язки в Києві, де був настоятелем кількох церков [11, с.3]. Відсутність родини, власного будинку, погіршення здоров'я позначилися на діяльності отця у 1960-ті роки. Д. Штуль помер 21 березня 1967 р.

Еміграційна газета «Свобода» від 6 травня 1967 р. на першій сторінці розмістила некролог з приводу смерті митрофорного протоієрея Д. Штуля: «... у Києві дня 21 березня 1967 р. відійшов у вічність відомий український церковний і громадський діяч Данило Штуль... Спочив на віки на Байковому кладовищі у Золотоверхому Києві» [4, с.1]. Данило Іванович Штуль як визначний діяч Волині був помертньо реабілітований 15 серпня 1994 р. [3, арк.146].

Отже, Д. Штуль відіграв важливу роль у культурно-духовному житті Волині періоду нацистської окупації. Активна робота, яку проводив Д. Штуль у 1941–1944 рр., стала можливою завдяки

його освіченості не тільки як священика, а і як громадянина. Отець Данило віддано трудився у багатьох приходах, а станом на початок німецько-радянської війни він був переведений на приход у с. Заліси на Волині, де протягом 1941–1944

рр. проявив себе як свідомий громадянин та культурно-духовний діяч. Д. Штуль мав активну позицію щодо релігійної ситуації у регіоні, використовував українську мову у богослужіннях та підтримував ідею створення Української держави.

Джерела та література

1. Зек Б. М. Олег Штуль у боротьбі за Україну / Б. М. Зек. – Львів – Торонто: Літопис УПА, 2013. – 110 с.
2. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область. – Кн.1. – Рівне, 2006. – 578 с.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф.6, спр.75854, 161 арк.
4. В Києві помер митр. протоієрей Данило Штуль – батько голови ПУН Олега Штуля // Свобода. – Нью-Йорк, 1967. – № 82. – С. 1.
5. Альошина О. А. Процес українізації православ'я на Волині у міжвоєнний період / О. А. Альошина // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог, 2011. – Вип. 5. – С. 32–40.
6. Денисюк В. Т. Ратнівська земля: історико-краєзнавчий нарис / В.Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 452 с.
7. Губський С. Він вірив, що Україна буде вільною (до 100-річчя з дня народження О. Штуля-Ждановича) [Електронний ресурс] / С. Губський // Українознавство. – 2017. – № 3(64). – С. 130–146. – Режим доступу: <http://journal.ndiu.org.ua/article/download/120329/115338>.
8. Волинь (Рівне). – 1941. – 21 грудня.
9. Волинь (Рівне). – 1942. – 15 січня.
10. Волинь (Рівне). – 1942. – 2 липня.
11. Штуль-Жданович О. Ціною крові: збірник / О. Штуль-Жданович. – Київ, 1997. – 592 с.